

Erfgoed voor de eeuwigheid

Beleidsnotitie Erfgoed

Uitgave: Utrechts Landschap 2017

Foto voorblad: opening gerestaureerde kluizenaarsgrot met hersteld doolhof op landgoed De Paltz in Soest (2017)

Wie (beleids-)notities van Utrechts Landschap leest ziet daarin dat begrippen als erfgoed, cultureel erfgoed, cultuurhistorie, cultuurhistorische monumenten, landschap en historisch landschap door elkaar heen gebruikt worden. Met betrekking tot deze beleidsnotitie willen we geen misverstanden laten bestaan over wat we bedoelen als we de term erfgoed gebruiken. Wij verstaan daaronder sporen uit het verleden in het heden, die zichtbaar en tastbaar aanwezig zijn. Dat kunnen voorwerpen zijn, archeologische vondsten, archieven, monumenten en dus ook landschappen. Daarnaast besteden we aandacht aan immaterieel erfgoed, zoals ambachten, verhalen en gewoonten.

1. Inleiding

Utrechts Landschap is opgericht in 1927. Eeuwenoude landgoedbossen bij Bilthoven dreigden in dat jaar plaats te moeten maken voor een moderne villawijk. Aankoop van het gebied door een provinciale stichting gericht op 'bescherming van natuur- en cultuurmonumenten' leek de beste manier om het te behouden. De keus om een *provinciale* organisatie in het leven te roepen was ingegeven door de wens om op lokaal niveau meer te kunnen betekenen voor natuurbehoud. Utrechts Landschap was geboren. Daarna volgen nog elf provinciale organisaties met hetzelfde doel: een 'trust' vormen voor bedreigde natuur en erfgoed, dichtbij de woonkernen van burgers.

Met enige regelmaat hield Utrechts Landschap de afgelopen 90 jaar haar doelstelling en de manier waarop die wordt bereikt tegen het licht. Terwijl de doelstelling nooit wezenlijk veranderde maar de nadruk op erfgoed explicieter werd, bleek door de jaren heen steeds opnieuw dat eigendom en duurzaam beheer van natuur en erfgoed de beste garantie bieden op de bescherming daarvan. Inmiddels heeft de Stichting ruim 5.000 hectare met honderden opstallen en objecten verworven. De groei zet door en met enige regelmaat wordt Utrechts Landschap gevraagd ook de zorg voor monumenten over te nemen.

In 2016 vond het meest recente focustraject plaats. Dit keer met nadrukkelijker betrokkenheid van stakeholders en Utrechters. Samen scherpten we onze ambitie en beschreven hoe we die waarmaken vanuit onze overtuiging dat natuur, erfgoed en landschap onlosmakelijk met elkaar verbonden en onmisbaar voor Utrecht zijn.

Folly op landgoed Sandwijk in De Bilt

De ambitie om natuur, erfgoed en landschap *voor de eeuwigheid* te beschermen bereiken we door een steeds groter, robuust en divers ‘netwerk’ te verwerven. Dat eigendom is vervolgens ‘in dode hand’ en wordt in principe niet meer vervreemd. We doen ons werk met de steun van de (Utrechtse) bevolking: een groeiend aantal Beschermers (> 24.500), Bedrijfsvrienden (> 60), vrijwilligers (> 600) en steeds meer mensen die incidenteel specifieke projecten steunen. Op het terrein van natuur, erfgoed en landschap maken we deel uit van een (inter-)nationaal en een specifiek Utrechts netwerk.

In ons handelen staan rentmeesterschap, deskundigheid en een actieve houding centraal. Rentmeesterschap betekent voor ons op de eerste plaats dat we continuïteit garanderen: wat aan ons is toevertrouwd wordt goed beheerd, ontwikkeld en beschermd. Deskundigheid betekent voor ons dat we staan voor kwaliteit, actualiteit en volledigheid. Onze actieve houding kenmerkt zich door een doelgerichte, initiatiefrijke en transparante opstelling in relevante netwerken en dossiers.

Onze visie op erfgoed moet beschouwd worden in bovenstaand kader. De visie is een uitwerking en actualisering van de Beheervisie 2012–2020 specifiek voor erfgoed en is op de eerste plaats bedoeld voor intern gebruik. De visie is een document in ontwikkeling en geeft handvatten voor keuzes bij beheer- en inrichtingsmaatregelen.

2. Landschap als verbinder van mensen met hun leefomgeving

In de overtuiging dat natuur, erfgoed en landschap onlosmakelijk verbonden zijn, ligt van oudsher de kracht van onze organisatie. Tot onze eerste eigendommen behoort naast landgoedbossen bijvoorbeeld ook de buitenplaats Over Holland aan de Vecht, die met steun van de bevolking werd verworven en veiliggesteld. Natuur én erfgoed zitten in de genen van de stichting. Niet zo vreemd. Het Nederlandse landschap en zeker ook het Utrechtse is het resultaat van een voortdurende wisselwerking tussen mens en natuur en is in toenemende mate gevormd door menselijk ingrijpen.

Ons landschap is daarmee een cultuurlandschap bij uitstek. Dat wil niet zeggen dat natuur niet aanwezig is. De hoge biodiversiteit van Park Vliegbasis Soesterberg, een militair landschap, is bijvoorbeeld een direct gevolg van het historisch gebruik van het gebied, net zoals de rijke boeren natuur met blauwgraslanden en weidevogels dat was voordat de schaalvergroting en intensivering van de landbouw plaatsvond. Het Nationaal Natuurnetwerk (NNN) omvat naast natuurlijker gebieden als de uiterwaarden en onze Plantage Willem III in Rhenen (waarvan de naam het historisch gebruik verraadt) logischerwijs ook oude cultuurlandschappen.

Het gebruik van het landschap door de mens is in hoge mate bepaald door de mogelijkheden die de geofysische gesteldheid van een gebied de mens biedt. Onze provincie kenmerkt zich door de aanwezigheid van stuwwallen, rivieren en veengebieden op een relatief klein oppervlak. In de loop der tijd heeft de mens daar steeds nadrukkelijker zijn stempel op gedrukt, maar ook vandaag de dag is op diverse locaties de aardkundige geschiedenis samen met het gelaagde cultuurlandschap nog aanwezig. Utrechts Landschap wil de herkenbaarheid van het landschap vergroten (waarom ziet het eruit zoals het eruitziet) en daarmee de verbondenheid van mensen met hun dagelijkse leefomgeving.

Het landschap beschouwen we als het resultaat van een wisselwerking tussen aardkundige ‘hardware’ en menselijke dynamiek. Een voorbeeld: onze poldermolens zijn als monumenten van

techniek in zichzelf uiteraard interessant genoeg om te beschermen, maar voor Utrechts Landschap is daarmee de kous niet af. We willen ook het bijbehorende landschap en meer specifiek de molenbiotoop in stand houden of herstellen. Bezoekers van onze molens krijgen een verhaal over de betreffende molen, over het werk van een molenaar, maar ook over de omgeving. Waarom is de molen juist hier geplaatst? En hoe zag het landschap er voorheen uit en hoe ontwikkelde het zich? We richten ons primair vanuit het landschap op de bescherming van objecten en hun omgeving en leggen voortdurend (dwars)verbanden.

Natuur, erfgoed en landschap zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Utrechts Landschap vindt erfgoed onmisbaar voor Utrecht en vergroot de verbondenheid van mensen met hun leefomgeving door de herkenbaarheid van het landschap te vergroten.

We geven betekenis aan erfgoed door steeds de verbinding met het (historische en moderne) landschap te leggen: de ensemble-benadering.

3. Deskundig rentmeesterschap

Utrechts Landschap beschikt over medewerkers met tal van achtergronden; we zijn een brede organisatie waarbij – naast gedegen inhoudelijke en beheerkennis over ecologie – op verschillende niveaus kennis ten aanzien van erfgoed aanwezig is. Van bestuurder tot ambachtelijk timmerman en van directeur tot beheerder. In de afdelingen Exploitatie (onroerend goed), Terreinbeheer (o.a. landgoedparken) en Beleid & Planvorming krijgt het (natuur-en) erfgoedbeleid én het beheer vorm.

Sinds 2005 is een medewerker cultuurhistorie in dienst, ressorterend onder de afdeling Beleid & Planvorming. De medewerker participeert actief in een breed netwerk van erfgoedsspecialisten. In 2017 is besloten om bij de afdeling Terreinbeheer één specifiek deskundig beheerder voor het beheer van de buitenplaatsen en landgoederen aan te trekken. Deze medewerker participeert in een breed netwerk van groene erfgoedsspecialisten. De beheerder heeft de beschikking over een eigen beheerteam, dat onder leiding staat van een eigen hiervoor geschoolde coördinator. Deze investering volgt op grote investeringen in de renovatie van buitenplaatsen en landgoederen en is erop gericht om instandhouding van het (groene) erfgoed op een kwalitatief hoog niveau te realiseren.

Zdenko Bebek, medewerker bouwzaken molens van Utrechts Landschap (foto AD)

De afdeling Exploitatie beschikt over deskundige uitvoerders (zoals ambachtelijke timmermannen tevens formeel bevoegd tot opleider) met een lange staat van dienst. Eén medewerker is gespecialiseerd in het onderhoud van molens. De werkvoorbereider heeft kennis van en ruime ervaring met monumentaal erfgoed.

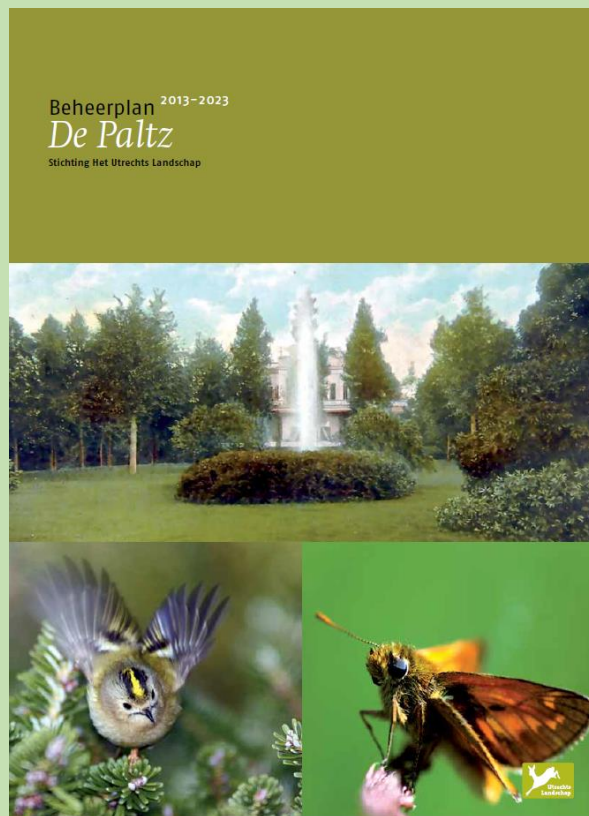
Als kleine organisatie heeft Utrechts Landschap in een aantal gevallen advies en uitvoeringscapaciteit van derden nodig. Utrechts Landschap werkt dan met (bij voorkeur) vaste adviseurs en uitvoerders die bewezen hebben te beschikken over relevante en meerjarige ervaring en expertise.

Utrechts Landschap heeft structureel kennis op het gebied van erfgoed in huis en werkt aan de verbreding en versterking daarvan.

Indien externe adviseurs of uitvoerders worden ingeschakeld, beschikken die zonder uitzondering over relevante en meerjarige ervaring en expertise. Zij zijn de top in hun vakgebied.

4. Omgang met erfgoed in onze gebieden

Voor alle gebieden van Utrechts Landschap bestaan beheerplannen. Daarin wordt aandacht besteed aan (de geschiedenis van) het landschap en de daarin aanwezige objecten. In een aantal gevallen komen verhalen over de betreffende gebieden aan de orde.

Voorbeeld van een beheerplan

Van alle beschermde monumenten in eigendom van Utrechts Landschap hebben we een panddossier en onderhoudsplan. Dit zijn belangrijke instrumenten om de monumentale waarden van individuele objecten te monitoren en duurzaam in stand te kunnen houden.

Daarnaast is er een bestand van niet beschermde objecten, waaronder woningen maar ook grenspalen, bruggetjes, hekwerken e.d. Ook voor deze niet beschermde objecten hebben we een onderhoudsplanning. Collecties en/of losse voorwerpen hebben ook onze aandacht. Ons portfolio bevat onder meer de collectie schilderijen, meubels en porselein van kasteel Loenersloot, als ook bascules en oude gewichten in een molen. Het zijn vaak kleine voorwerpen die een verhaal illustreren of zelfs compleet maken. Verbetering en ontsluiting van ons collectiebeheer is altijd ons perspectief.

We beschikken over actuele beschrijvingen van erfgoed. Utrechts Landschap heeft niet alleen oog voor het 'grote' erfgoed, maar wil ook de kleinere objecten die een onlosmakelijk onderdeel zijn van ons portfolio in kaart brengen – met het oog op goed beheer.

Historisch landschapselement in hedendaagse stijl: goudvissenkom landgoed Beerschoten

Hierna wordt per categorie behandeld op welke wijze we ons erfgoed (willen) beheren. We hebben gekozen voor een onderverdeling in

1. monumentale complexen en gebouwen
2. agrarisch cultuurlandschap en archeologische monumenten
3. historisch geografische structuren
4. collecties
5. archieven
6. roerend erfgoed
7. immaterieel erfgoed

4.1 Monumentale complexen en gebouwen

4.1.1 Buitenplaatsen, landgoederen en kastelen

Buitenplaatsen (en landgoederen en kastelen) zijn een bepalend onderdeel van het Utrechtse landschap. De locatie van buitenplaatsen is in de meeste gevallen gekozen op basis van landschappelijke kenmerken. Zo zijn de buitenplaatsen van de Stichtse Lustwarande gelegen op de gradiënt hoog/droog en laag/nat. Ook het omliggende landschap werd vrijwel altijd intensief bij het ontwerp betrokken. Zo komen zichtlijnen op kerktorens e.d. regelmatig voor. Om op de omgeving van de buitenplaats vat te krijgen, is het begrip buitenplaatsbiotoop door provincie Utrecht ontwikkeld. Voor Utrechts Landschap is die biotoop van oudsher van belang. Waar mogelijk wordt het omringende landschap in de ontwikkeling en het beheer van onze buitenplaatsen betrokken. Zo

is voor ons bij landgoed Oostbroek de grens van het rijksmonument niet de aandachtsgrens maar beschouwen wij het landgoed als een onderdeel van de Stichtse Lustwarande en zoeken naar verbinding met andere landgoederen en buitenplaatsen. In het geval van Oostbroek zijn hierbij de historische uithoven aanknopingspunten.

Landgoed Oostbroek in De Bilt

Zo'n 25 terreinen van Utrechts Landschap bestaan uit (voormalige) buitenplaatsen en landgoederen. In de meeste van deze gebieden zijn geschiedenis en oorspronkelijke ontwerp nog goed beleefbaar. Renswoude, Oostbroek en een deel van de Zeister buitenplaatsen zijn daar uitzonderlijk fraaie voorbeelden van. Andere buitenplaatsen of landgoederen zijn als zodanig lastiger te herkennen. Bijvoorbeeld omdat het hoofdhuis niet meer aanwezig is. Dat geldt voor de Niënhof in Bunnik en Heerewegen in Zeist. Ook in deze gevallen zijn echter nog objecten of structuren bewaard gebleven die verwijzen naar het verleden. Het gaat dan meestal om de parkaanleg. Een bijzonder voorbeeld betreft een aantal laanstructuren in het Amerongse Bos. Deze lanen zijn ontstaan vanuit kasteel Amerongen. Dit kasteel is weliswaar geen eigendom van Utrechts Landschap, maar wij zien wel het grote belang van de laanstructuren die het verhaal van het kasteel completeren.

Een duurzame instandhouding van de opstallen op een buitenplaats wordt bereikt door een passend gebruik. Utrechts Landschap heeft meestal het volledig eigendom van het historisch groen, maar lang niet in alle gevallen ook het (volle) eigendom van de opstallen. Vaak zijn hoofd- en bijgebouwen met direct omliggende parkdelen in handen van derden. In andere gevallen zijn opstallen en delen van een buitenplaats door Utrechts Landschap in erfpacht uitgegeven. Utrechts Landschap kiest bewust voor erfpacht om daarmee de historische entiteit bijeen te houden. Via privaatrechtelijke voorwaarden sturen we op het gebruik. De periodieke inkomstenbron uit canons gebruiken we om

het beheer van de buitenplaats te financieren en de duurzame instandhouding van het ensemble te garanderen. In alle situaties spannen we ons in om de eenheid en de kwaliteit van het ensemble te bewaren. Uiteraard zijn de mogelijkheden hiervoor groter als Utrechts Landschap bloot eigenaar is. We richten ons op een goede relatie met de bewoners, op goede (contract)afspraken over beheer en onderhoud, stellen onze kennis en expertise ter beschikking en gaan in het uiterste geval over tot handhaving in het belang van het erfgoed.

Onze buitenplaatsen verdelen we in drie categorieën, gebaseerd op de nog aanwezige gaafheid van de aanleg:

A+ landgoederen (de kroonjuwelen): buitenplaatsen waarbij de historische aanleg dominant c.q. relatief gaaf is: Oostbroek, Beerschoten (beide De Bilt), Pavia, Hoog Beek en Royen, Molenbosch, De Breul, Wulperhorst (allen Zeist), Renswoude (Renswoude), en Loenersloot (Stichtse Vecht).

A landgoederen: buitenplaatsen waar de structuur van de buitenplaats nog goed herkenbaar is: Beukenburg, Sandwijck, Houdringe (allen De Bilt), Stoutenburg (Leusden), De Paltz (Soest), Moersbergen, Heidestein (Utrechtse Heuvelrug), Over Holland (Stichtse Vecht), Heerewegen (Zeist).

B landgoederen: buitenplaatsen waar de historische overblijfselen gering zijn en natuurwaarden hoog: de Niënhof (Bunnik), Schoonoord (Zeist), Birkhoven (Amersfoort), Noordhout, Stameren, Hoog Moersbergen (allen gemeente Utrechtse Heuvelrug)

De indeling in categorieën A en A+ is niet statisch. Zo zal Over Holland na de voorgenomen renovatie (planning 2018 en de jaren daarna) een A+ status krijgen. Voor het beheer van de landgoederen geldt – net als in het verleden – dat zonering een leidend beginsel is bij het beheer. Er vindt intensief cultuurhistorische beheer nabij het huis plaats; geleidelijk wordt dat op afstand van het hoofdhuis extensiever. Op landgoederen waar groene cultuurhistorische elementen ontbreken, is er sprake van natuurgericht beheer. Op gerestaureerde (Rijksmonumentale) landgoederen streven we naar behoud van de herstelde kwaliteit van aanwezige groene cultuurhistorische elementen. Op de landgoederen Oostbroek, Loenersloot en Renswoude voegen we daaraan waar mogelijk extra elementen toe, die de belevingswaarde verhogen.

Utrechts Landschap heeft als uitgangspunt dat huis en park een eenheid ofwel een ensemble vormen en als dusdanig beschouwd en beheerd worden. Landgoederen in de categorie A+ worden het intensiefst cultuurhistorisch beheerd. Utrechts Landschap zorgt er op alle buitenplaatsen voor dat gebouwen in eigendom van de stichting een hoog onderhoudsniveau hebben. Indien sprake is van erfpacht wordt het onderhoudsniveau gemonitord.

Gedeputeerde Mariëtte Pennarts stelt middelen ter beschikking voor herstel Utrechtse buitenplaatsen. Paul Vesters, medewerker cultuurhistorie neemt de symbolische cheque in ontvangst.

De kennis en inzet van onze vrijwilligers speelt een belangrijke en onmisbare rol bij het intensievere beheer dat buitenplaatsen vergen. Ook in hen investeren we, zodat hun kennis toeneemt en zij goed toegerust zijn op hun taken in het kader van beheer, educatie en gastheerschap. Hier hanteren we het begrip mede-eigenaarschap. Vrijwilligers zijn meestal langjarig aan ons verbonden omdat men een sterke band heeft met de betreffende buitenplaats, de molen of het natuurgebied.

4.1.2 Overige gebouwen

Arbeidershuisjes op landgoed Beerschoten in De Bilt, het Spinneweb (foto ca. 1990)

Steenfabriek, tabaksschuren, follies, arbeiderswoningen. De diversiteit aan monumentale gebouwen is groot. Het is ons streven om gebouwen een duurzame toekomst te geven door een passende functie te kiezen. Daarbij staat het belang van het monument altijd voorop. Een aantal gebouwen hebben we in eigen gebruik. Onze bezoekerscentra of (hoofd)kantoren zijn erin gevestigd. Voor andere locaties kiezen we voor verhuur of erfpacht (zie onder landgoederen en buitenplaatsen voor

een nadere uitleg m.b.t. de keus erfpacht). Het merendeel van de overige gebouwen verkeert in goede staat. Waar dit niet het geval is wordt een restauratie uitgevoerd of gepland.

Het merendeel van de overige gebouwen verkeert in goede staat. Waar dit niet het geval is wordt een restauratie uitgevoerd of gepland.

4.1.3 Militair erfgoed

Utrecht heeft belangwekkende structuren en objecten uit de krijgsgeschiedenis van Nederland. Een aantal daarvan ligt (voor een deel) in gebieden van Utrechts Landschap. De belangrijkste structuren zijn de Oude en Nieuwe Hollandsche Waterlinie (UNESCO 2018) en de Grebbelinie. Daarnaast is er een aantal 'losse' structuren en objecten waarvan de Vliegbasis Soesterberg, Kamp Amersfoort en Kamp Zeist de belangrijkste zijn.

Ook uit andere perioden zijn in het landschap nog veel sporen van de militaire geschiedenis aanwijsbaar. Zo hebben de Tachtigjarige Oorlog en het Rampjaar in het landschap zichtbare en onzichtbare sporen achtergelaten. Veel poldermolens zijn door de Fransen in 1672 in de brand gestoken. Niet voor niets dateren veel van onze poldermolens zoals de Kortrijkse Molen en de Oukoper Molen uit de jaren direct daarna.

Na de verwerving van de Vliegbasis Soesterberg heeft Utrechts Landschap er een omvangrijke collectie militair erfgoed bij – waaronder zich overigens geen rijksmonumenten bevinden. Utrechts Landschap wil de instandhouding, beleving en verdieping van dit erfgoed in nauwe samenwerking met o.a. een actieve vrijwilligersgroep en het Nationaal Militair Museum stimuleren en uitbouwen.

Shelter op de vliegbasis Soesterberg

Net als bij buitenplaatsen hanteren we voor ons militair erfgoed een driedeling ten behoeve van ons beheer:

- A+: gebieden waar cultuurhistorie dominant is, zoals het hoornwerk onder aan de Grebbeberg (Rhenen)
- A: gebieden waar de natuurwaarden dominant zijn maar waar de militaire structuur nog goed herkenbaar is zoals de werken van Griftenstein (De Bilt)
- B: de restcategorie waar natuurwaarden dominant zijn

De robuustheid van veel militaire objecten en structuren draagt ertoe bij dat het militaire verhaal meestal goed samen kan gaan met een zekere mate van verval. Die kan ook bijdragen aan de beleving. Ontoegankelijkheid en 'geheimen' zijn lange tijd kenmerk geweest van het militaire landschap, dus een zekere mate van 'mystificatie' vinden we hierbij passen.

Bij A+-erfgoed worden de objecten en ensembles actief in stand gehouden en versterkt. Het erfgoed voert als het ware de boventoon in het landschap. Voor de A-categorie geldt dat het beheer zich richt op consolidatie van hetgeen aanwezig is, maar niet op intensivering of nadrukkelijke fysieke versterking daarvan. 'Slow motion' verval is de inzet in de derde categorie.

Utrechts Landschap heeft als uitgangspunt een duurzaam beheer van militaire monumenten en objecten. In sommige gevallen kan gekozen worden voor gecontroleerd verval van deze categorie waarbij natuur geleidelijk dominanter worden.

4.1.4 Molens

In 2005 heeft Utrechts Landschap op verzoek van Provincie Utrecht het beheer van de molens van de Stichting De Utrechtse Molens overgenomen. In dat jaar verkeerden alle molens in matige tot zeer slechte staat. Van de huidige 23 molens waren er destijds dertien niet draai- of maalvaardig. Momenteel zijn alle molens draaivaardig en op twee na ook maalvaardig (de twee niet maalvaardige molens zijn bewoond). In de periode 2005–2012 zijn alle molens gerestaureerd of heeft groot onderhoud plaatsgevonden.

Er zijn weinig monumenten die zo'n overtuigende relatie met het landschap hebben als molens. Utrechts Landschap beheert er 23. Ze vertellen een uniek verhaal: onze poldermolens waren gekoppeld aan het ingenieuze systeem van polders, dijken, sloten, kanalen, sluizen, boezems en rivieren. Zonder de poldermolens zou het grootste deel van (noord)west Utrecht een paar eeuwen geleden onbruikbaar en onbewoonbaar zijn geweest. Op de korenmolens in de dorpen is eeuwenlang het graan voor het dagelijks brood gemalen. Molens zijn daarmee letterlijk van levensbelang geweest voor de inwoners van onze provincie.

Vrijwillig molenaar Ingrid Friesema volgt de restauratie van de romp van molen Geesina in Groenekan

Molens zijn min of meer de oudste nog werkende machines. Na 1930 zijn ze niet verder ontwikkeld en daardoor geven ze een bijzondere kijk op de techniek van vroeger. Voor de instandhouding van molens is het onontbeerlijk dat ze draaien en malen. Gebeurt dat niet, dan loopt de machine vast en wordt ze onbruikbaar. Nagenoeg al onze molens zijn daarom de afgelopen jaren maalvaardig gerestaureerd. Dankzij goed onderhoud (sober en doelmatig) en de betrokken inzet van vrijwillig molenaars draaien en malen al onze molens wind wekelijks – als er voldoende wind is. Het is onze ambitie om waar dat mogelijk is poldermolens een bijdrage te laten leveren aan het waterbeheer, zoals we de korenmolens liefst voor consumptie laten malen. Voor het reguliere onderhoud geldt dat de historische situatie leidend is en restauratie voor vernieuwing gaat.

Bijzondere aandacht vragen de moleninterieurs. In sommige molens zijn elementen zoals tegeltableaus aanwezig. Utrechts Landschap vindt het moleninterieur een belangrijk onderdeel van het monument.

Uitgangspunt voor Utrechts Landschap bij molenbeheer is de functie van de molen als werktuig. Dat betekent dat naast het staande werk ook het gaande werk in goede conditie gehouden wordt. Utrechts Landschap zet in op bescherming en verbetering van de molenbiotoop omdat dit voor het duurzaam functioneren van de molens van groot belang is en omdat hiermee de verbinding met de omgeving, met het landschap beter gelegd kan worden.

Het is de ambitie dat alle molens wekelijks draaien. We investeren in onze vrijwillig molenaars om dit mogelijk te maken.

4.2 Agrarisch cultuurlandschap en archeologische monumenten

Het oude (landbouwkundig) gebruik van onze gebieden is diverse keren onder invloed van de mens van karakter en kleur verschoten. Zo is een goed vertrekpunt ontstaan om verhalen te vertellen: over ontginning, verkaveling, hakhoutcultuur; over enges, heide, stuifzanden, weilanden, akkers, hooilanden, uiterwaarden, schaapskudden, tabak, graan, veeteelt, boomgaarden en bosbouw. Het verhaal van het ontstaan van stuifzanden is geen successtory en tegenwoordig kijken we anders aan tegen bossen met monocultuur (douglassparren) dan een eeuw geleden.

Akkers en weilanden zijn vaak onderdeel van landgoederen en buitenplaatsen. Utrechts Landschap zorgt er bij het beheer voor dat dit gebruik wordt voortgezet en herkenbaar en beleefbaar is voor bezoekers.

Grafheuvel op de Utrechtse Heuvelrug

Het aantal archeologische monumenten in bezit van Utrechts Landschap is beperkt. Ze worden beschermd en actief beheerd. In een aantal gevallen is geïnvesteerd in moderne versterking van de beleefbaarheid of in informatievoorziening. Dit breiden we niet uit, maar houden we wel in stand. Grafheuvels zijn de meest in het oog springende archeologische monumenten. Utrechts Landschap

past een actief beheer toe bij grafheuvels. De monumenten worden niet alleen vrij gehouden van opstand maar Utrechts Landschap wil ook de landschappelijke context tonen; zeker waar het gaat om clusters van grafheuvels. Veel grafheuvels liggen nabij oude verbindingswegen waarvan het tracé dankzij de grafheuvels gereconstrueerd kan worden. Op de Amerongse Berg is omwille van de beleefbaarheid een grafheuvel gereconstrueerd. Nieuw onderzoek naar de ligging van grafheuvels in onze gebieden wordt uitgevoerd door archeologen maar is nog niet is afgerond. We geven graag toestemming voor wetenschappelijk archeologisch onderzoek in onze terreinen.

Het oude gebruik van onze gebieden vormt een goed vertrekpunt om de herkenbaarheid van het landschap te vergroten. Akkers en weilanden blijven in gebruik en zijn beleefbaar voor het publiek.

Archeologische monumenten worden actief beheerd. We werken graag mee aan wetenschappelijk onderzoek naar het oude cultuurlandschap en archeologische overblijfselen in onze gebieden.

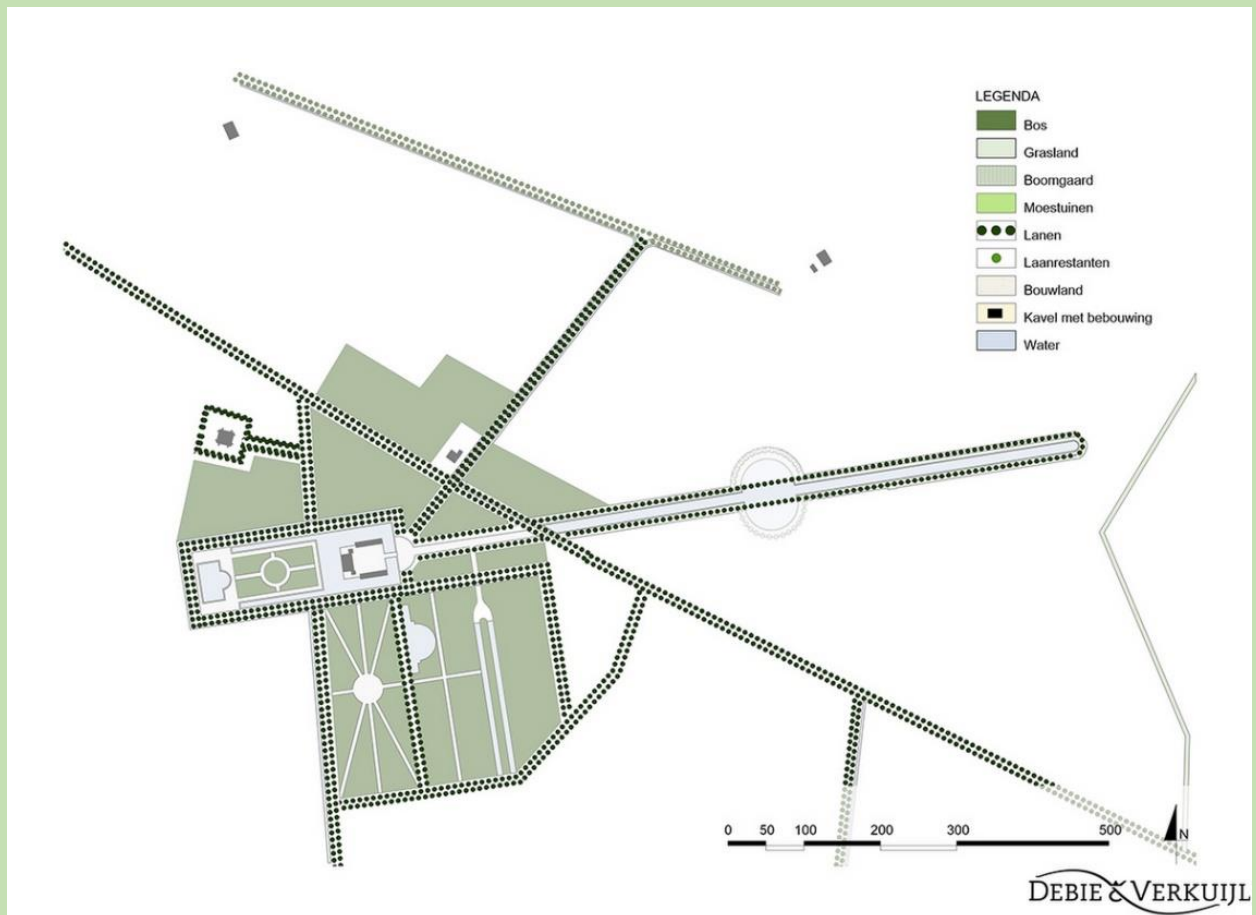

De ringwalburg op de Grebbeberg wordt eveneens actief beheerd en heeft dankzij hedendaagse elementen in cortenstaal een nieuwe dimensie gekregen.

4.3 Historisch geografische structuren

In het landschap bevindt zich een groot aantal historisch geografische structuren die de rijkdom van het landschap mede bepalen. Speciale aandacht hebben we voor historische lanen. Lanen zijn aantrekkelijke elementen omdat ze structuur geven, imponeren, de blik leiden en ook hoge natuurwaarden hebben (paddenstoelen, vleermuizen, hollenbroeders). Veel laanbeplanting is aan het einde van de levensduur. Vervangen we laanbeplanting successievelijk of maken we het grote gebaar door in een keer de bomen te vervangen zoals we dat bij de beplanting van de kom van het grand

canal in kasteelpark Renswoude hebben gedaan? Utrechts Landschap ontwikkelt een lanenbeleid om grip te krijgen op deze materie.

Historisch onderzoek kasteelpark Renswoude in opdracht van Utrechts Landschap

Ook andere historisch geografische structuren verdienen aandacht zoals de walstructuren in onze bossen. Omdat we prioriteiten moeten stellen, richten we ons in de eerste plaats op herkenning en instandhouding: onze beheerders moeten de alertheid hebben om elementen en structuren te herkennen om bij beheer passende maatregelen te kunnen nemen. Bij het maken van beheerplannen de afgelopen jaren is overigens al veel informatie vergaard en opgeschreven. Bijzondere 'ontdekkingen' zijn gedaan, zoals de aanwezigheid in grote lijnen van het oorspronkelijke parkontwerp van de Niënhof. Een aantal walletjes in het park van Molenbosch blijken de grenzen van verdwenen moestuinen en boomgaarden; andere zijn restanten van wildwallen. Op landgoed Oostbroek is een eikenlaan van 200 meter 'ontdekt'. Opmerken, herkennen en registreren bij terreinbezoek door de beheerder of door vrijwilligers vergroot de kennis over deze elementen en structuren.

Utrechts Landschap ziet historische structuren als identiteitsbepalend en verrijkend voor onze bossen, heide en andere natuurgebieden.

4.5 Collecties

Utrechts Landschap draagt zorg voor een aantal collecties. De belangrijkste zijn de collecties van kasteel Loenersloot (meubels, schilderijen, behangsels, zilver en Loosdrechts porselein), een collectie historische landbouwwerktuigen en losse onderdelen van molens.

Bij collectiebeheer op Loenersloot worden – vertaald naar onze specifieke context – de regels uit de handleiding *Good Housekeeping* van National Trust (2012) gehanteerd. Preventieve conservering van de schilderijen en meubels vindt plaats. Stukken die niet ‘op zaal’ staan of hangen, zijn opgeslagen in depot. Utrechts Landschap geeft daarmee actief invulling aan conservatorschap.

Het interieur van kasteel Loenersloot met collectie-onderdelen

De collectie landbouwwerktuigen die een particulier aan Utrechts Landschap geschonken heeft beheren we passief. In een van de tabaksschuren van Utrechts Landschap worden delen van de collectie tentoon gesteld.

Collectie-onderdelen in molens maken deel uit van het actieve onderhoud van molens.

Utrechts Landschap hanteert als uitgangspunt de regels uit de handleiding *Good Housekeeping* (National Trust 2012) voor collectiebeheer en interieur.

4.6 Archieven

Utrechts Landschap heeft in haar bestaan archief opgebouwd. Vaak zijn bij de aankoop van gebieden en gebouwen bijzondere archiefstukken overgedragen die ons helpen bij het beheer, en daarnaast een belangrijke cultuurhistorische waarde hebben. Een illustratief voorbeeld zijn kasboeken van het Zeisterbos, waarin nauwgezet is bijgehouden wat en waar in het bos werd aangeplant. Een beheerkaart van Over Holland uit 1930 is alleen al interessant omdat er vele toponiemen worden

benoemd. Recent heeft Utrechts Landschap de verantwoordelijkheid over het archief van kasteel Loenersloot gekregen.

Het grootste deel van het archief wordt bewaard in Het Utrechts Archief waar het op deskundige wijze beheerd wordt en te raadplegen is voor het publiek. Ingeval we advies wensen over verwerving of beheer van archieven schakelen we Het Utrechts Archief in.

Utrechts Landschap beheert haar organisatie-archief actief en werkt voor deponering samen met Het Utrechts Archief. Het Utrechts Archief dient tevens als adviseur.

4.7 Roerend erfgoed

De grote diversiteit van het erfgoed dat Utrechts Landschap beheert, wordt geïllustreerd door een kleine collectie roerend erfgoed. Een kraantje, een stoomlocomotief en een kiepkarretje bij steenfabriek De Bosscherwaarden (Wijk bij Duurstede) zijn daar voorbeelden van. Utrechts Landschap conserveert deze objecten, maar heeft niet als doel om ze werkend te maken. De aanwezigheid van de objecten is een belangrijke toevoeging aan het verhaal van de steenfabricage langs de rivier.

Kraantje aan de Lek bij de steenfabriek Bosscherwaarden (Wijk bij Duurstede)

4.8 Immaterieel erfgoed

Hierboven ging het vooral om de *hardware*. De *software*, het verhaal, is vaak veel minder goed bekend en/of ontsloten. Dat geldt zowel intern voor de medewerkers en vrijwilligers maar zeker voor het publiek. Wat is de betekenis van grafheuvels? Hoe werden een landgoed of buitenplaats gerund? Wat doet een griendwerker? Hoe werkte een steenfabriek? En waarom liggen ze voornamelijk langs de rivier? Waarom hebben poldermolens een directe relatie met het omringende landschap? Wat is

de relatie tussen Loosdrechts porselein en vervening? Niet alleen het grote verhaal (zoals op fenomenale wijze vastgelegd in de provinciale uitgave *Tastbare Tijd*) is interessant; zeer zeker ook geldt dit voor het kleine verhaal. Een mooi voorbeeld hiervan is de laatste bewoonster van kasteel Loenersloot. Meer en meer worden door bezoekers anekdotes, herinneringen en verhalen achter gelaten waardoor het beeld van de barones helderder en interessanter wordt om te vertellen. Kleine objecten uit de collectie verduidelijken dat verhaal. Het blijkt ook dat deze verhalen opgeschreven moeten worden omdat ze anders verloren gaan of steeds sterker worden. We onderzoeken de mogelijkheden hiervoor in dergelijke uitzonderlijke gevallen actief.

Immaterieel erfgoed zoals verhalen, herinneringen e.d. (bewonings- en gebruiksgeschiedenis) zet Utrechts Landschap in om de verhalen rondom erfgoed te verzamelen en te delen met ons publiek.

4.8.1 'Levend' erfgoed

In onze natuurgebieden maar zeer zeker ook op de buitenplaatsen en landgoederen is een rijk assortiment van streekeigen, inheemse en andere bijzonder plantmateriaal aanwezig. Het is evident dat de historische beplanting op buitenplaatsen tot het erfgoed behoort. Aanplant met bijzonder (uitheemse) soorten is eeuwenlang de praktijk geweest. Bij restauratie en beheer van onze historische monumentale parken is de beplanting een van de speerpunten. De kwaliteit van een park staat en valt voor een belangrijk deel met de kwaliteit van de beplanting. Bij de restauratie van het park van landgoed Oostbroek in 2015 is hier bijvoorbeeld veel aandacht aan besteed. De introductie van kuipplanten zoals Afrikaanse lelie is een verrijking van het aanzicht van de buitenplaats.

Utrechts Landschap heeft al vele jaren ervaring met historische fruitrassen. Op landgoed Oostbroek was in de vorige eeuw een fruitbedrijf gevestigd. Bij de aankoop van het landgoed in 1978 is Utrechts landschap actief verder gegaan met de teelt van streekeigen en historische fruitrassen. Op landgoed Oostbroek is nog steeds een aantal boomgaarden met bijzondere soorten aanwezig. Met de restauratie van de tuinmuur van de buitenplaats Molenbosch in Zeist zal in 2017 leifruit worden aangeplant.

Sinds een aantal jaren werkt Utrecht Landschap aan de herintroductie van een oude Utrechtse graansoort: Utrechtse blauwe. Naast rogge, gerst en spelt wuift het koren van Utrechtse blauwe over een aantal jaren naar verwachting op onze akkers.

Op diverse buitenplaatsen vindt begrazing plaats met lakenvelders en brandrode runderen. Utrechtse Landschap heeft daartoe afspraken met verschillende eigenaren van deze bijzondere soort. Een kudde Drentse Heideschappen op landgoed Heidestein is al vele jaren een belangrijk trekpleister. Daarnaast laten we onze heidevelden maar ook diverse andere gebieden door schaapskudden begrazen. Utrechts Landschap vindt het belangrijk bij te dragen aan de instandhouding van deze bijzondere soorten.

Akker op landgoed Beerschoten waar in samenwerking met het Louis Bolkinstituut oude gewassen worden gekweekt. Het plantmateriaal wordt vervolgens breed ter beschikking gesteld.

4.8.2 Ambachten

Utrechts Landschap hecht aan ambachtswerk. Om die reden hebben we timmermannen in dienst die de kennis en expertise hebben om monumenten te restaureren en eigen hout te bewerken. Bijvoorbeeld voor gebruik in onze molens.

Daarnaast is het ambacht van molenaar voor de instandhouding van onze molens cruciaal. Tientallen molenaars zijn als vrijwilliger aan ons verbonden. Zonder actieve vrijwillige molenaars kan geen enkele molen draaien. En zonder draaiende molen geen bezoekers en draagvlak. Het succes van de molens hangt daarom in sterke mate af van het enthousiasme van vrijwilligers. Molenaars zijn vaak al tientallen jaren molenaar op 'hun' molen. Het begrip mede-eigenaarschap is daarom bij molenaars en molens volop van toepassing.

Molenaar Dick Vierbergen van molen De Hoop in Loenen aan de Vecht

Utrechts Landschap spant zich in om kennis en expertise op het gebied van monumentenrestauratie te ontwikkelen.

Utrechts Landschap ondersteunt de molenaars actief bij het uitoefenen van hun molenaarschap. Een goed onderhouden molen is daarbij de belangrijkste voorwaarde.

5. Publieksbereik, communicatie en educatie

Omdat we niet alleen het behoud van de intrinsieke waarde van erfgoed hoog in het vaandel hebben, maar de Utrechters beschouwen als mede-eigenaars besteden we veel aandacht aan de mogelijkheid om mensen te laten genieten van erfgoed als onderdeel van onze gebieden en hen daarover – als ze dat willen – meer kennis te laten verwerven. De waardering en interesse in erfgoed is regelmatig onderwerp van onderzoek. In 2015 stelde het Sociaal en Cultureel Planbureau in de nota *Gisteren vandaag-Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening* vast dat 80% van de bevolking van 12 jaar en ouder is geïnteresseerd in (familie)geschiedenis, historische steden en gebouwen, historische voorwerpen en/of tradities en oude ambachten. Daarnaast blijkt een kwart van de bevolking *erfgoedbeoefenaar*. Dit zijn mensen die actief bij cultureel erfgoed zijn betrokken. Utrechts Landschap herkent deze trend en prijst zich gelukkig met de actieve betrokkenheid van een groeiend aantal (erfgoed)vrijwilligers zoals gidsen, onderzoekers en molenaars. Utrechts Landschap zet zich in om de actieve betrokkenheid van Utrechters te vergroten door hen in een (deskundig) vrijwilligersnetwerk te laten functioneren en scholing te bieden.

Kasteel Loenersloot is, onder begeleiding van een gids, opengesteld voor publiek (foto Kastelendag 2016)

De kennis over erfgoed vergroot Utrechts Landschap op de eerste plaats door het een herkenbare rol in het landschap te laten spelen en verder door in onze uitingen aandacht te besteden aan de geschiedenis en door – indien de bestemming, het actuele gebruik en het beheer dit toelaat – monumenten voor publiek open te stellen. Hiervoor wordt momenteel al een groot beroep op vrijwilligers gedaan. Zij verzorgen rondleidingen en excursies.

Om informatie met het publiek te delen maken we gebruik van:

- Informatieborden in onze terreinen;
- Mijn Landschap, folders en brochures;
- Digitale Nieuwsbrieven, twitter, Facebook;
- Excursies en rondleidingen;
- Speciale publicaties zoals 'Wieken, wind en weidevogels' en 'Landschapsbiografie Oostbroek'.

Het cultureel erfgoed van Utrechts Landschap leent zich bij uitstek voor educatieve programma's. Landschap Erfgoed Utrecht en Kunst Centraal zijn provinciale instanties die op dit vlak een provinciale taak hebben en die eveneens veel expertise hebben. Wij maken daar graag gebruik van. De afgelopen jaren is met beide organisaties samengewerkt. O.a. op Park Vliegbasis Soesterberg, bij kasteel Loenersloot en bij de molens waar vele tientallen schoolklassen educatieve programma's hebben gevolgd. Ook hier is de inzet van vrijwilligers onontbeerlijk.

Verhuur van vergaderruimten op landgoed Oostbroek en een aantal bezoekerscentra en het aanbieden van vakantiewoningen zijn bijzondere manieren om het publiek kennis te laten maken met ons erfgoed.

De voormalige machinistenwoning bij de molen van Cabauw (Lopik) is in gebruik als vakantiewoning

Utrechts Landschap gaat voort op de ingeslagen weg om cultureel erfgoed via diverse kanalen onder aandacht van het publiek te brengen waarbij natuur en erfgoed zoveel mogelijk integraal worden benaderd met landschap als kapstok. Samenwerking met Kunst Centraal en Landschap en Erfgoed Utrecht op het gebied van educatie zetten wij voort.